УДК 140.8

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.38.3>

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Любов Воробйова

*Університет державної фіскальної служби України,
кафедра філософії та політології
вул. Університетська, 31, 08201, м. Ірпінь, Україна*

Соціокультурне ціннісно-нормативне середовище нині зазнає значних змін під впливом глобальних процесів. У науковій літературі досить докладно описано вплив нових технологій – глобальних за своєю природою – на диференціацію виробництва та споживання, на прискорення темпів змін у соціальних відносинах та політичного життя соціуму, а питання впливу світових глобальних тенденцій на вітчизняний соціокультурний простір людини не було темою професійних досліджень.

Тому особливої актуальності нині набуло соціально-філософське осмислення процесів становлення та розвитку нових особистісних цінностей в українському суспільстві під впливом глобалізації. Сформоване уявлення про глобалізацію та постіндустріальне суспільство асоціюється насамперед із новими технологіями, домінуванням сфери послуг та інформації, останнім часом усе більше йдеться саме про роль нових принципів організації професійної діяльності у формуванні нових пріоритетів особистості у соціумі. Тому дедалі більшого значення набуває суб'єктивний чинник і у реорганізації механізмів взаємозв'язків індивіда та суспільства.

Автор розглядає суб'єктивні й об'єктивні передумови створення нових типів ідентичності в контексті трансформації ціннісно-нормативного середовища під впливом глобалізаційних процесів. У статті аналізуються механізми взаємозв'язку макросоціальних перетворень сучасного суспільства з процесом соціокультурної ідентифікації особистості, розглядаються соціокультурні аспекти формування ціннісного середовища в умовах глобалізації та глобалізаційні фактори соціокультурної ідентифікації особи у проєкції на сучасне українське суспільство та висвітлюються чинники кризових тенденцій, властивих статусній ідентифікації особистості українського суспільства, та пропонується шляхи оптимізації цього процесу.

Автор дійшов висновку, що виявлення основних і специфічних особливостей нової ієрархії соціокультурної ідентичності з урахуванням змін у специфіці особистісної ідентифікації на етапі трансформації українського суспільства допоможе формуванню національної еліти як чинника соціальної інтеграції держави і запобіганню процесам маргіналізації суспільства.

Ключові слова: соціокультурна ідентичність, трансформація суспільства, ціннісно-нормативне середовище, Україна.

В останні десятиліття XX ст. соціокультурне ціннісно-нормативне середовище особистості зазнає значних змін під впливом глобальних процесів. Вплив нових технологій – глобальних за своєю суттю – на зміни у соціальних відносинах, політичне і етнокультурне життя сучасного суспільства досить широко простежено у відомих роботах зарубіжних авторів (Д. Белл, Ф. Бродель, П. Бурдьє, І. Валлерстайн, Е. Гідденс, Р. Інглєгарта, М. Кастельс, Н. Луман, О. Тоффлер, А. Турен, К. Уолц, Хендїч і ін.). Дослідженню проблем національної (колективної) та індивідуальної ідентичності в умовах глобалізації присвячені роботи М. Кастельса, С. Хантінгтона, Ю. Хабермаса та ін. [1–3].

Зазначена проблематика досить широко висвітлюється в пострадянських і українських наукових джерелах [4–6]. Однак залишається відчутним значний дефіцит методологічних обґрунтувань розглянутих проблем.

У статті подаються до розгляду соціокультурні аспекти формування особистості через ціннісне середовище, яким нині не приділяється досить уваги.

Метою нашої роботи є визначення факторів якісно нових ціннісних орієнтацій сучасної особистості в контексті соціокультурних трансформацій українського суспільства.

Віддаленість останньої трансформації суспільної і особистісної свідомості робить актуальним виявлення особливостей нових ієрархій соціокультурної ідентичності.

Огляд наукових розробок з цієї теми дозволяє констатувати, що з проблеми соціокультурної ідентичності на рівнях індивідуальних і надіндивідуальних у сучасних культурологічних та макросоціологічних моделях ідеться переважно про дві тенденції – «прогресуючої» ідентичності, заснованої на цінностях, які привнесла інформаційна революція і постіндустріальна епоха загалом, і про ідентичність, що вибудовується за допомогою інверсії до культурних джерел. Вплив глобалізації на свідомість здійснюється двома шляхами – реорганізацією структури ціннісної свідомості зі зміною ієрархії базових цінностей і велінням нових додаткових модернізаційних цінностей.

Однак останнім часом усе більше йдеться про нові принципи організації професійної діяльності, формування нових пріоритетів особистості, про соціум і вплив нового суспільства на індивіда. Не менш значущим стає і вивчення зворотного впливу носіїв новітніх ідентичностей на суспільство з огляду на технічні можливості інформаційної епохи. У роботі «Дух, самість і суспільство» Дж.Г. Мід зазначив, що «...індивід одночасно як впливає на своє середовище, так і відчуває вплив з його боку. <...> Індивід не може увійти в певну соціальну групу без того, щоб трохи не змінити характер її» [7, с. 416].

Значна частина дослідників нині виносить на перший план проблему нової співвіднесеності людини і виробництва, формування умов, за яких індивідуальність стає значущою за громадську організацію. Такий підхід зумовлений визнанням факту, що однією з основ соціального прогресу в сучасному постіндивідуальному суспільстві стає не масове матеріальне виробництво, а індивідуалізоване створення інформації і знань. Інформація – це, згідно з Д. Беллом, основний виробничий ресурс постіндустріального суспільства, що «породжує владу вищого рівня», не тільки більш досконалу, ніж влада грубої сили чи капіталу, а й найбільш демократичну за своїм характером [8, с. 162].

Вагомість цієї трансформації є фундаментальною для економічної, соціокультурної і політичної структур будь-якого сучасного суспільства і для кожного його індивіда. Виникає новий тип працівника, що підриває основи приватної власності та принципи функціонування традиційної корпорації. У соціальній сфері суспільство відчуває фрагментованість, і проста більшість уже не володіє ні достатнім моральним, ні достатнім економічним правом прийняття рішень. У політичній сфері інформаційна революція глобалізує ті процеси, які відбуваються, і обмежує ту владу і ті можливості національної держави, що раніше бачилися внутрішніми іманентними.

Зростання прошарку соціально мобільного населення, орієнтованого вже не на задоволення своїх первинних матеріальних потреб, а на «постматеріальні потреби», викликало значні зміни у системі суспільних і особистісних цінностей. У міру комп'ютеризації багатьох традиційних операцій «люди опиняються зайнятими тільки там, де необхідні людські оцінки, судження і творчість <...> головним стає не фізична сила, а здатність до інновацій» [9].

Утворення нових статусних страт означає, що залучені до процесу виробництва суб'єкти втрачають суто матеріальну мотивацію своїх дій, які були властиві колишнім товариствам. Як справедливо вказують західні дослідники, з розвитком господарських систем зростає вже досягнутий більшістю членів суспільства рівень добробуту, в результаті чого тягар безпосередніх (матеріальних) потреб зменшується. Отже, після того, як

людина досягає матеріального добробуту, що дозволяє їй не замислюватися над задоволенням звичних потреб, вона починає пошук самовираження поза стереотипами поведінки. «Висловлюючи самобутність, я також визначаю себе. Я реалізую потенціал, що належить виключно мені. Саме ця ідея лежить в основі сучасного ідеалу автентичності і мети здійснення себе, або самореалізації, в якій він зазвичай втілюється. Саме ця ідея дає моральну силу культурі автентичності, включаючи її zdegraduvannya, абсурдними формами. Вона надає сенс уявленню про те, що можна «робити свою справу» і можна «відбутися», – зазначав Ч. Телор [10, с. 128].

Соціологічна наука досить обережно підходить до дослідження зазначеного феномена, відзначаючи не усунення матеріальної мотивації взагалі, а виникнення цілком певного зсуву – від максимізації матеріального споживання до забезпечення більш високої «якості життя», – помічаючи те, що додаткове збільшення грошових доходів уже не робить колишнього впливу на поведінку індивіда.

Однак шкала пріоритетів у сучасному суспільстві дійсно дуже швидко змінюється. Низка соціологічних досліджень, покликаних з'ясувати вектори і межі поширення «пост-матеріалістичних» цінностей, показала, що вже до середини 80-х років якісним показником основних переваг того чи іншого виду діяльності виступає почуття задоволення від виконаної роботи [11].

Зміна цінностей вимагає нині радикальної переструктуризації управління соціально-економічним життям суспільства. Новітня корпорація, яку Тапскотт називає «мережевою корпорацією», підпорядковує свої цілі прагненням своїх співробітників і інтересам суспільства таким чином, що з'являється можливість говорити про неї не тільки як про економічний, а й як про «соціологічний» інститут. Відповідно, повинна змінитися система мотивації і з'явитися більш глибока система цінностей.

Відомо, що заново сформована система цінностей може стати життєздатною тільки в тому разі, коли нові її елементи є більш узагальненими, ніж замінені ними. Ці останні не відкидаються – «нова» цінність включає «стару» як окремий випадок. «Нові» цінності виникають у розбалансованому, але живому і чинному нормативно-ціннісному середовищі. Основою його живучості, відзначають дослідники, є стійкість фундаментальних («вищих») цінностей, пов'язаних з релігією і глибокими культурними традиціями і одночасно – відсутність масових установок на збереження «старих цінностей» [12, с. 72].

Дослідження трансформації ідентичності перехідних спільнот, до яких належить і сучасна Україна, свідчить, що фаза пристосування до тривалого глобального соціально-економічного переструктурування соціуму зазвичай ділиться на три послідовні етапи [13]. Перший – це первинне пристосування до ситуації виживання, перебудова «старої» системи цінностей і норм у відповідності до реально діючої (соціалізації і ресоціалізації населення). Другий – це етап персоналізації, здійснення життєвих виборів на підставі власних потреб та інтересів, власної індивідуальності у стійкому соціумі. Третій – етап інтеграції, суб'єктивного залучення себе до певного середовища, прийняття її як своєї, відчуття конгруентності (тотожності) з нею, бажання жити в ній, консолідуватися з іншими.

За більшістю соціологічних критеріїв сучасне українське суспільство перебуває лише на першому етапі – етапі адаптації. Тільки перехід до другої стадії можна буде вважати початком стабілізації нормативно-ціннісної системи. З переходом до третьої фази – інтеграції і конгруентності – можна буде говорити про зміцнення нового порядку і оновлене суспільство. Соціально-психологічні та соціологічні дані свідчать, що більшість українських громадян досі перебувають у стані невизначеності, недостатності, незадоволеності собою і навколишнім, «навіть так названі «нові українці»... не почуваються щасливими...

Психічна інфляція, яка призводить до атрофії індивідуальності, отождолення із соціальною роллю «нового багатія» <...> з необмеженими можливостями <...> позбавляє людину соціального імунітету, соціальної відповідальності <...> занурює в історично придбані гірші архетипи колективного несвідомого».

Однак дослідження в іншій площині суспільної свідомості показує, що «як це не парадоксально <...> узагальнений образ «сучасного життя» у свідомості людей формується не під впливом реальних проявів життя. Таким фактором стає НЕ усвідомлення і оцінка його конкретних проявів, а стереотипізація уявлень через зіставлення особистістю життя «тоді» і «зараз» [14].

Ці результати збігаються із загальноновизнаною серед соціологів і соціальних психологів нині точкою зору, згідно з якою засвоєння нових культурних моделей починається на поверхновому рівні. Якісний аналіз мережі трансляцій центральних каналів телебачення і основних рубрик низки тиражних всеукраїнських газет нині підтверджує ту величезну увагу, яка приділяється насамперед поширенню нових культурних моделей, зокрема, стилю життя «нових українців» і т.д. Також чітко констатується загальний спад творчого потенціалу, інтересу до культуротворчості та смислових пошуків, роздробленість та розпушеність освічених груп, а також скорочення культурної дистанції між колишніми верствами суспільства, значне звуження трансляції тих каналів культурної комунікації, які відтворюють справді високохудожню культуру, спираючись при цьому на дії механізмів писемної культури. Одночасно освічені верстви населення, які були носіями значних зразків і навичок культури і пов'язували із нею свій соціальний статус і культурний авторитет, за умов довгострокового початку іншого типу суспільного свавілля багато в чому вже втратили свої позиції і явно знизили активність.

На нашу думку, наведені вище зауваження краще відображають масу проблематики, а відповідно, і вимірювань, що лежать у проблемній площині між поняттями «соціокультурна ідентичність особистості» та «глобалізаційні трансформації суспільства», які мають охопити і суспільствознавчі науки для «олюднення» української дійсності.

Для нашого дослідження соціальної ідентичності особистості вкрай важливим є висновок соціологів щодо ваги, якої набуває в процесі стратифікації (розшарування суспільства) її суб'єктивна компонента – самоідентифікація індивіда з певним статусним прошарком суспільства.

Для розвинутого західного суспільства такий тип самоідентифікації має досить об'єктивні критерії. Але статусна ідентичність є далеко не однозначною за фактором видозмін ціннісно-нормативного середовища особистості у сучасному українському суспільстві.

Сучасною особливістю соціально-стратифікаційних процесів в Україні є їх деінституціоналізація. Втрата адекватних критеріїв особистостей самоідентифікації більшості членів суспільства має своїм наслідком зростання кількості маргіналізованих верств. У цьому контексті вимагають додаткового вивчення передумови статусної мобільності і визначення оптимальних напрямів її реалізації в українському суспільстві.

На думку автора, цей підхід до дослідження домінуючих соціально-рольових компонентів самоідентифікації особистості дозволяє простежити певні наслідки соціокультурних трансформацій суспільства.

Вважаємо також, що виявлення основних і специфічних особливостей нової ієрархії соціокультурної ідентичності з урахуванням змін у специфіці особистісної ідентифікації на етапі трансформації суспільства допоможе розробці оптимальних соціокультурних стратегій розвитку громадянського суспільства в Україні.

Список використаної літератури

1. Castells M. The information age: economy, society and culture. 1999. Vol. 3: The power of identity. Blackwell Publishers Inc. 276 p.
2. Хантингтон С. Кто мы? / Пер. з англ. Москва : Транзиткнига, 2004. 635 с.
3. Хабермас Ю. В поисках национальной идентичности. Философские и политические статьи – Донецк: Донбасс, 1999 – 190 с.
4. Панарин О.С. Искушение глобализмом. М.: ЭКСМО 2002 – 382 с.
5. Удовик С.Л. Глобализация: семиотические подходы. М.: Рефл-бук, Киев : Ваклер, 2002. – 480 с.
6. Людина і культура в умовах глобалізації : Зб. наук. ст. К.: Видавець ПАРПАН, 2003. 400 с.
7. Джордж Г.Мід. Дух, самість і суспільство. Київ : Український центр духовної культури, 2000.
8. Bell D. The Cultural Contradictions of Capitalism. New York, 1996.
9. Davidson J.D. Lord William Rees-Mogg. The Sovereign Individual. New York, 1997.
10. Тейлор Ч. Етика автентичності. К.: Дух і Літера, 2002.
11. Мюнх Р. Социологический анализ новой диалектики и динамика развития информационного общества. Москва, 1999.
12. Feguson M. The Aquarian Conspiracy: Personal and Social Transformation in the 1980. London.
13. Донченко О., Романенко Ю. Архетипи соціального життя і політика. Глибинні регулятиви психологічного повсякдення. К.: Либідь, 2001. 334 с.
14. Злобіна О.Г., Тихонович В.О. Особистість сьогодні: адаптація до суспільної нестабільності. К.: ІС НАНУ, 1996. – 98 с.
15. Соболева Н.І. Соціологія суб'єктивної реальності. Київ, 2002. 296 с.

VALUE ORIENTATIONS OF PERSONALITY IN THE CONTEXT OF SOCIO-CULTURAL TRANSFORMATIONS OF UKRAINIAN SOCIETY**Lyubov Vorobyova**

*University of the State Fiscal Service of Ukraine,
Department of Philosophy and Political Science
University str. 31, 08201, Irpin, Ukraine*

Socio-cultural value-normative environment today is undergoing significant changes under the influence of global processes. The scientific literature describes in detail the impact of new technologies – global in nature – on the differentiation of production and consumption, the acceleration of change in social relations and political life of society, and the impact of global trends on domestic socio-cultural space was not the subject of professional research. Therefore, the socio-philosophical understanding of the processes of formation and development of new personal values in Ukrainian society under the influence of globalization has become especially relevant today. The current idea of globalization and post-industrial society is associated primarily with new technologies, the dominance of services and information; recently it is increasingly about the role of new principles of professional organization in shaping new priorities of the individual in society. Therefore, the subjective factor is becoming increasingly important in the reorganization of the mechanisms of relationship between the individual and society. The author considers the subjective and objective preconditions for the creation of new types of identity in the context of the transformation of the value-normative environment under the influence of globalization processes. The article analyzes the mechanisms of interrelation of macrosocial transformations of modern society with the process of sociocultural identification of the individual, considers sociocultural aspects of the formation of the value environment in globalization

and globalization factors of sociocultural identification in the projection of today's Ukrainian society and highlights the crisis, and suggests ways to optimize this process. The author concluded that identifying the main and specific features of the new hierarchy of socio-cultural identity, taking into account changes in the specifics of personal identification during the transition period of Ukrainian society will help form national elite as a factor of social integration and prevent marginalization.

Key words: socio-cultural identity, transformation of society, values and regulatory environment, Ukraine.